

TOIMINNAN TEORIA JA ALKOHOLISMIN ANSA

Kasper: ”Nyt hiiteen kaikki teeskellys ja turha kunnioitus ja vallitkoon ilon siivitetty henki, niin kauvan kuin teräsnyrkki mykkänä ammottaa. Nyt vapaus ja riemu! Ja anna minun perustella: sillä olenhan käynyt ulos tietoviisauden ankarasta linoituksesta ja seison kuin mies Hegel-pataljoonin vasemmassa flyygelissä.”

(Aleksis Kivi: *Olviretki Schleusingenissä*)

Lähes kaksikymmentä vuotta sitten toiminnan teoria, ennen kaikkea A. N. Leontjevin ja ns. kulttuurihistoriallisen koulun välittämänä, saapui Suomeen myrskyaallon tavoin. Ehkä kaikkein edustavin osoitus tästä on Psykologia-aikakauslehden numero 4 vuodelta 1977. ”Kaikki” olivat tuolloin leontjevilaisia. Leontjevilainen vaikutus ei tietenkään rajoittunut psykologiaan, se koski myös sosiaalipsykologiaa, sosiologiaa ja sosiaalipolitiikkaa. Ryhdyttiin kehittämään ”asian toimivaa (tai toiminnallista, saks. *tätig*) puolta”, kuten Feuerbach-teeseissä aikanaan ohjelmallisesti vaadittiin. Tästä syystä alun hauskanvakava motto Aleksis Kiveltä.

”Uudet tapahtumat konstituivat uusia menneisyyksiä”, sanoi G. H. Mead. Mitä on tapahtunut kahdenkymmenen vuoden aikana, miten arvioida toiminnan teorian asemaa tänään?

Ainakin myrsky ja kiihko ovat vaimenneet. Toiminnan teoria on muuttunut osaksi ihmistieteiden arkea sekä akateemisessa että puoliakateemisessa maailmassa. Jopa siinä määrin, että toisinaan toiminnan ylväs käsite on

sulautunut sellaisiin sanoihin kuin ”käyttäytyminen”, ”tekeminen” tai ”puuhastelu”, taikka sellaisiin lievefraaseihin kuin ”ihmistä ei pidä kohdella objektina, vaan subjektina”. Tässä mielessä alkuperäisen toiminnan teorian elvyttäminen aika ajoin lienee paikallaan, ainakin perusopetuksessa.

Mutta tuskin enää on syytä lähteä vanhan tavan mukaan liikkeelle polemiikilla yhtäältä behaviorismia ja toisaalta vulgaaria hahmoteoriaa vastaan. Se tuntuu ajan haaskaukselta sen jälkeen, kun toiminnan teoria saavutti itsenäisen paikkansa Suomessa. Teorian ei enää tarvitse aina esittäytyäkseen palata juurilleen, ja siksi oletan toiminnan teorian peruspiirteet sekä annetuiksi että vastaanotetuiksi.

Toiminnan teoria on tärkeä siksi, että sen avulla vanha kysymys alkoholismista on mahdollista asettaa toisin. Käsitellen aluksi kahta toiminnan teorian olennaista piirrettä. Korostan ensinnäkin toiminnan tavoitteellisuutta, toiminnan avaamista ja avautumista tavoitteesta käsin, ja toiseksi toiminnan emergoituvaa (esiin sukeltavaa, kohoavaa) luonnetta: toiminnan alkuperäisistä syistä nousevia seurauksia, muotoja ja rakenteita, joita ei enää voida palauttaa alkuperäisiin syihinsä.

Näiden piirteiden pohjalta alkoholismi on ymmärrettävissä eräänlaisena toiminnallisen ansana, jonka luonnetta vertaan kiteytyneisiin alkoholismi-malleihin. Lopuksi pohdin muutamin esimerkein, millaisia haasteita ansamalli antaa päihdehuollolle.

Meillä suomalaisilla on se erinomainen onni, että voimme avata toiminnan teorian lähtökohdan Väinö Linnan tutuilla sanoilla: ”Alussa olivat suo, kuokka – ja Jussi”. Tässä on kiteytettynä ihmisen todellinen genesis: ihminen – työkalu – luonto.

Jussi on ensinnäkin praktinen toimija. Jussi on korvenraivaaja sanan aidoimmassa merkityksessä. Suorastaan epäinhimillinen raadanta vie lopulta hänen terveytensäkin.

Praktisena toimijana Jussilla on selkeän käytännöllinen tavoite: muokata suo pelloksi ja torpan perustaksi. Tavoitteensa saavuttamiseksi hän asettaa osatavoitteita ja suorittaa niitä vastaavia tekoja ja operaatioita. Hän etenee askel askelelta: kosken avartaminen, ensiperunoiden istuttaminen ja ohran kylväminen, puron avartaminen ja hirsien veistäminen, kivijalan laskeminen ja kattotuolien pystyttäminen, rukiin kylvä, hevosen hankinta jne.

Mutta Jussi on myös psyykinen toimija, mihin harvemmin kiinnitetään huomiota. Jussin raadanta ei ole silmitöntä puurtamista, kaikkien aikaisempien sukupolvien työn yksinkertaista toistamista tai uusintamista. Jussin suuri ”luova”, psyykinen teko on suon valloittaminen juoksuttamalla, alentamalla koskea. Tämän teon suorittamisessa on tarpeen erityinen väline: akseli. ”Jussi meni eteiseen. Siellä vihtojen ja taikinakaukalon takana oli piilossa kuokka ja lapio. Ja niiden takana vielä paremmin piilossa oli vanha käytetty rattaiden akseli. Se oli huutokaupasta huudettu, kaksi vuotta sitten, ja iltahämärissä tuotu tänne pappilan nurkkiin. Sitä ei kukaan ollut saanut nähdä, sillä se olisi paljastanut jotakin. Nimittäin tämän unelman, joka nyt oli alkanut toteutua ja josta jo tuon akselinkin olemassaolo ilmaisi, ettei se ollut hetkellinen päähänpisto” (Linna 1965, 11).

Jussin toiminnassa akseli on vähintään yhtä tärkeä toiminnan väline kuin kuokka. Niinpä Jussin esikoispoika saa symbolisesti merkittävän nimen: Akseli Johannes.

Psyykkisenä toimijana Jussi suorittaa eräänlaisen henkisen seikkailun voittaakseen esteensä ja rajoituksensa; unelmansa toteuttamiseksi hän tarvitsee vaatimattoman ovelasti hankitun pappilan hyväksynnän, hän tarvitsee tilapäistä palkkatyövoimaa (Otto Kivi-vuori), hän turvautuu talkoisiin (katon valmistaminen), ja hänen on käytävä kauppaa (tiilien ja hevosen hankinta).

Alussa eivät siten olletkaan vain suo, kuokka ja Jussi, vaan myös ”näkömätön” neljäs tekijä: toiminnan idea, unelma, suunnitelma – *motiivi*. Toiminta saa mielensä ja merkityksensä juuri motiivistaan käsin. Motiivin sisäistäminen ja sen toteuttaminen psyykkisen ja praktisen toiminnan myötä; siitä on kysymys, kun motivaatiosta puhutaan. Toiminnan ”korkeimmille kehitysasteille”, sanoo Leontjev (1977, 94), on ”luonteenomaista, että kokonaistavoitteena on tiedostettu motiivi, joka tiedostamisen vuoksi muodostuu toiminnan motiivitavoitteeksi”.

Jo tässä vaiheessa on syytä viitata motivaation käsitteen arkikäyttöön päihdehuollossa. Hyvin usein asetetaan päihdehuollon asiakkaasta kysymys: Onko tällä ihmisellä ”motivaatiota” päästä irti päihdeongelmasta vai ei? Teeskenteleekö hän itselleen tai muille?

Motivaatio ei kuitenkaan ole sisäinen polte tai palava intohimo itsessään. Kysymys asetuu pikemminkin näin: Onko ihmisellä malttia ”motivoitua”, asettaa mielekkäitä tavoitteita ja toimia niiden saavuttamiseksi.

Jussi Koskela oli varsin raitis mies. Mutta hänen motiivinaan ei ollut sen paremmin pullo kuin ei-pullokaan. Hänen tavoitteensa olivat pelto, torppa, perhe, kasvu pappilan orvosta torppariksi ja lähes itsenäiseksi talolliseksi, *nousu subjektiksi*, joka kykenee katsomaan muita ja maailmaa – Linnan sanoin – ”silmiensä tasalta”. Siinä hänen *motiivitavoitteensa*.

EMERGENSSI PERIAATTEENA

”Havainto käsitteellistää kohteen”, sanoi Ed-

mund Husserl. Tutustuessani taannoin uudeleen G. H. Meadiin tein havainnon, että nimenomaan emergenssiperiaate käsitteellistää Meadin henkisen perinnön, hänen tuotantonsa kokonaisuuden ja hahmon.

Emergenssi on periaate, jonka mukaan syistä voi nousta seurauksia, jotka eivät enää ole palautettavissa alkuperäisiin syihinsä. Metodologisena periaatteena emergenssi merkitsee reduktionismin hylkäämistä. Mead kiistää sosiaalisen toiminnan palauttamisen biologisiin tai ahtaan psykologisiin syihin. Useimmat sosiaalisen elämän ilmiöt ovat vahvasti emergenttejä. Mitä itse tietoisuuteen tulee, ei sen lähde ole yksilö eikä ympäröivä todellisuus sinänsä, vaan intersubjektiviteetti, jolla on toiminnallinen perusta.

Minuus ("self") syntyy vuorovaikutuksessa. Tässä tapahtumassa ihminen ottaa toisen roolin, esiintyy toisen näkökulmasta ja mittaa näin samalla itseään. Tämän prosessin lopputuloksesta Mead käyttää nimitystä "yleistetty toinen" minä. "Yleistetty toinen" on yhteisön esitys yksilössä. Minuudella on sekä subjektiivinen puolensa ("I") että objektiivinen puolensa ("me"). Näistä subjektiivinen minä on aktiivinen, impulsiivinen, spontaani; objektiivinen minä on vastaanottava, arvioiva, normittava – "yleistetty toinen".

Itsetietoisuuden kehittämisellä on dialoginomainen, draamallinen luonne. Toiminnan kautta minä emergoituu ja samalla myös ympäristö minästä erillisenä. Ja Meadilla on näinkin radikaali väite: koko yhteiskunnallisuus on kommunikatiivisista sosiaalisista toiminnoista emergoituva rakenne.

Näin luettuna Mead ei ole ristiriidassa esimerkiksi H. Joasin (1985) tai K. Weckrothin (1992) tulkintojen kanssa, mutta korostaa emergenssiperiaatteen keskeisyyttä sekä Meadin metodin että myös teorian kannalta. Emergenssi ei ole hänellä vain yksi käsite tai "tekijä", vaan läpäisevä periaate.

Emergenssiperiaate merkitsee huomion kiinnittämistä toteutuneiden toiminnan tuotteiden ja toiminta-areenoiden omalakisesti olemassaoloon; huomion kohdistamista men-

neisyyden sijasta nykyisyyteen ja mahdollisiin tulevaisuuksiin. Tässä ja nyt -tilanteessa tulevaisuuksia on aina enemmän kuin se yksi, joka valikoituu ainoaksi, kun se toteutuu.

Siksi sosiaalisilla ilmiöillä, joilla on pitkä historia, ei itse asiassa ole paljoakaan tekemistä "ilmiselvän" historiansa kanssa. Voidaan kysyä, mitä muuta kuin muodollista yhteyttä nykypäivän kesäisen kasvimaan rakentamisella on alkuperäisen viljelyn kanssa. Emergenssin vahvuus on sitä suurempi, mitä organisoidumpi ja kompleksisempi tarkasteltava ilmiö on. Modernilla autoteollisuudella on hyvin vähän, jos lainkaan, yhteistä "liikkumisen tarpeen" tyydyttämisen tai edes varhaisten automobiilien kanssa. Supermarketin logiikka ei avaudu lainkaan perinteisen kyläkaupan tai alkuperäisen vaihdon logiikan kautta. Tämän päivän vaatetus ja vaatemuodit ovat täysin irronneet vaatteiden alkuperäisistä suojaamisen ja koristelun funktioista. Tai: aivan viime vuosina maailmanmitassa koettu ilmiö, nimittäin rahatalouden mahdollisimman täydellinen irtautuminen reaalityydestä omaksi elämänpäiirikseen.

Alkoholismi (alkoholiriippuvuus) on ymmärrettävissä ja nähdäkseni se pitäisi ymmärtää vahvasti emergenttina ilmiönä. Juomisella ja juomisella on eronsa. Tavallisen juomisen ja alkoholistisen juomisen ero ei keskity juotujen annosten määrään, vaan niiden ero on toimintarakenteessa, ennen kaikkea tavoitteenasettelussa. Ero on käänteentekevä siinä pisteessä, jossa juominen muuttuu keinosta tavoitteeksi. Aivan samalla tavoin alkoholistinen kulttuuri on emergentti kulttuurinsa. Kapakassa pistäytymisen ja kapakassa elämisen välillä on valtava ero, aivan samoin kuin on pitkäksi venähtäneen illan ja sen tilan välillä, jossa "pitkä ilta" hallitsee kaikkea ajankäyttöä.

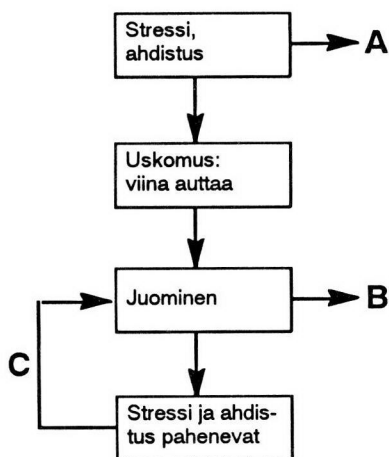
Päihtymys on eräässä mielessä verrattavissa taiteelliseen kokemukseen, sanoo Matti Virtanen (1982, 11). Hän jatkaa, että päihtymys on "köyhän miehen ooppera". Vastaavasti voisi sanoa, että alkoholistinen kulttuuri on varsinainen barokkiooppera.

Alkoholismiin syistä on olemassa laaja kirjallisuus, itse asiassa kokonainen kirjasto. Alkoholismiin – alkoholiriippuvuuden, ongelmajuomisen – syyt jaetaan tavallisesti yleisiin ja yksilöllisiin syihin. Yleiset syyt jaetaan fyysisiin, psyykkisiin ja sosiaalisiin. (Tosin ”fyysinen syy” harvoin on alkuperäinen, pikemminkin ylläpitävä.) Alkoholismiin tärkeimpinä yksilöllisinä syinä pidetään ehkä erilaisia elämänkriisejä. (Tässäkin yksilöllisessä on paljon yleistä; suomalaisilla miesjuojoilla ainakin usein avioero ja kotoa lähteminen.)

Tähän problematiikkaan ei puututa tässä lainkaan, koska näkökulma on olennaisesti toinen. Alkoholistin toimintarakenteen on emergoitunut ja selitys omassa itsessään. Juomisen syy on juominen. Alkoholismissa, sen emergoituneessa asteessa, on psyykkisen ja praktisen tavoitteenasettelun päämääränä viime kädessä vain alkoholi. Tässä mielessä kanadalaisen ADS-alkoholiriippuvuustestin yksi osio on varsin hyvä: ”Pyöriivätkö ajatukseti melkein jatkuvasti juomisen ja alkoholin ympärillä?”. Vastausvaihtoehtoina ovat vain ei tai kyllä.

Tällä tavoin ymmärrettynä alkoholismiin käsite lähenee Anthony Rylen addiktiivisista toiminnoista esittämää ansa-mallia (Ryle 1982; ks. myös Koski-Jännes 1993, 20–23). Ansa on itseään vahvistava ajattelun ja toiminnan tapa. Alkoholistin ansa on sellainen, että tietty elämängongelma yhdistyy uskumukseen (jossa on sekä rationaalinen että emotionaalinen puolensa) juomisen laukaisevasta luonteesta; tämä johtaa alkoholin käyttöön ja mielialan väliaikaiseen kohentumiseen, mikä puolestaan johtaa alkuperäisen tilanteen palautumiseen, jopa uudella tasolla. Ansa on lauennut. Samalla tavalla voidaan esittää myös reikahdus eli ongelmajuomisen alkaminen uudelleen (ks. esim. Marlatt 1985).

Kuvallisesti tämän voi esittää myös kolmen vaihtoehtoisen valinnan kannalta. Kun ihminen elää elämäänsä ja törmää tiettyyn tilanteeseen, sanokaamme vaikkapa stressiin ja

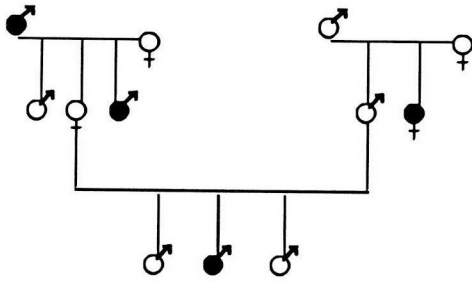

ahdistukseen, hänellä on aina periaatteessa mahdollisuus kolmeen valintaan alkoholin käytön suhteen (kuvio 1).

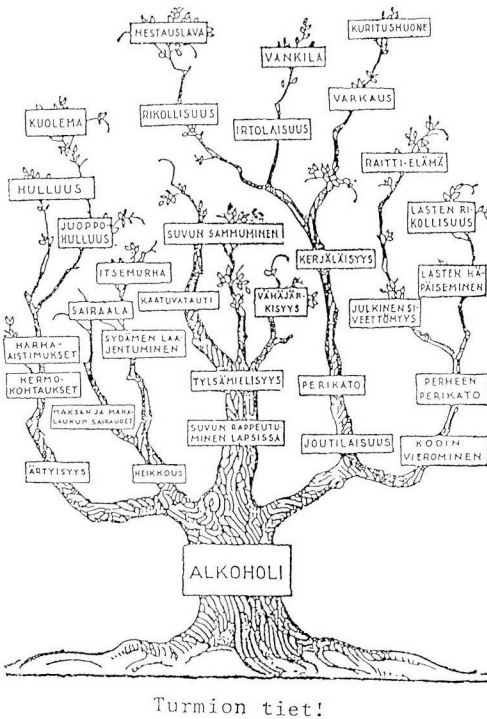
Näistä vaihtoehtoista A merkitsee sitä, että ihminen jatkaa elämäänsä pyrkien ratkaisemaan tilanteensa ilman alkoholia, B merkitsee eräänlaista ”kohtuullista laukaisua” ja C ansaan joutumista. Vaihtoehto C merkitsee, että juominen ja pullo ottavat tavoitteen paikan yhä addiktiivisemmin, yhä kattavampana ja yhä haitallisempaan sekä itselle että muille. Täyteläisimpänä tämä vaihtoehto on siinä ”kemiallisessa kulminaatioissa”, jonka jälkeen lähestyviä vieroitusoireita aletaan paeta vain juomalla lisää. Lähtökohta voi olla pieni tai suuri Angst, suukopu, synkkä muisto, suuri onnenpotku tai pieni epäonni, kutsu kapakkaan tai siitä kieltäytyminen, yksittäinen sana, perhosen siiven kosketus jne., mutta lopputulos on iso ansa.

Tässä esitetty malli on havainnollistettu yksinkertaisella kuvalla. Yksinkertaisuudeltaan huolimatta se ei ole kaikkein tavallisimpia kuvia, ”ikoneita”. Paljon vahvemmat kuvat ja niiden vertailut, ikonografiat, ovat yleisempiä. Useat näistä ikonografisista malleista ovat paitsi pitkän aikaa sitten syntyneitä, niin ennen kaikkea syvälle juurtuneita yleiseen ajatteluun. Ja väittäisinpä, että nämä kuvat vaikuttavat jossain määrin ammattiauttajiin,

Kuvio 2. Sukupuumalli

Kuvio 3. Turmiolan tiet

vähän enemmän asiakkaisiin ja kaikkein eniten omaisiin tai läheisiin.

Ikongrafisista malleista on syytä piirtää uudestaan etenkin kolme: sukupuumalli, Turmiolan tiet -ikoni ja ns. Jellinekin käyrä.

Sukupuumalli ei ole mikään parodia, sillä yhä vielä eri terapioissa ja päihdehuollon laitoksissa annetaan asiakkaan tehtäväksi piirtää sukupuu, johon valkoisilla ympyröillä merkitään ei-alkoholistiset omaiset ja mustilla palloilla alkoholistit (kuvio 2).

Sukupuu on syvälle syöpynyt ikoni ihmisellisessä ajattelussa. Meidän kulttuurissamme sen läpitunkeva vaikutus näkyy aina Raamatusta talonpoikaiseen yhteiskuntamuotoon tai vaikkapa nykyaikaisiin sukuseuroihin.

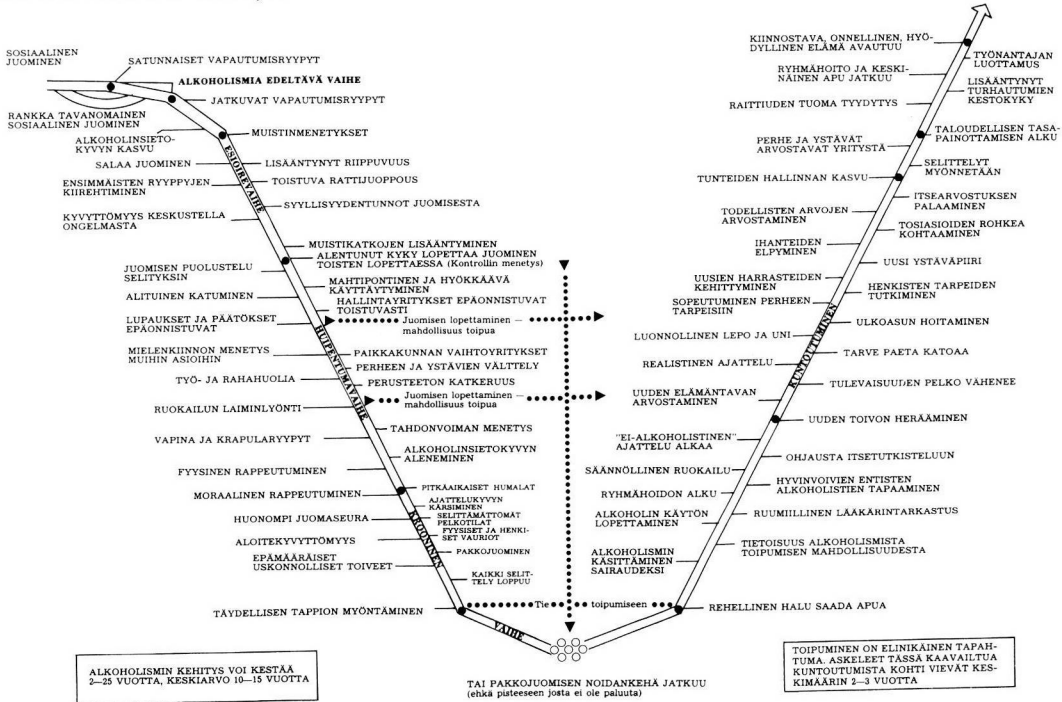
Kuvatulla tavalla sitä on sovellettu ja sovelletaan päihdehuoltoon. Rasteri on kaikille sama, yksilöllisyys saa luvan esiintyä vain mustien ja valkoisten pallojen sijoittelussa. Paljon haasteellisempi tehtävä olisi piirtää sukupuuta eteenpäin, oletettavissa olevaan tulevaisuuteen. Kysymyksen ”miten sukulaistesi ja sinun on käynyt” sijaan on paljon mielekkäämpää pohtia, ”miten käy sinun ja sinun jälkeesi tulevien”.

Sukupuu auttaa tuskin lainkaan ymmärtämään yksilöllistä alkoholiongelmaa tai koko alkoholismia; sitä paitsi se on omiaan lähinnä syyllistämään joko itseä tai läheisiä tai sekä että. Sukupuumalli perustuu emergenssiperiaatteen täydelliseen poissaoloon, biologismin ja ”idealismiin”. Tätä ei poista se tosiasia, että on olemassa alkoholiperheitä ja eräässä, joskin ehkä varsin ohuessa mielessä alkoholisukujakin. Mallioppimisteorioista tiedämme varsin hyvin sen kiusallisen tosiasian, että aikuisten malli saattaa lasten kohdalla, monista tekijöistä riippuen, johtaa saman mallin omaksumisen sijasta käänteiseen tai neutraaliin malliin.

”Turmiolan Tommi” -sarjakuva ja siihen liittyvä laaja kuvasto syntyivät aikoinaan teollistumisen, kaupungistumisen, slummiutumisen ja rankan paloviinanjuonnin yhteyteen varoittaviksi ikonografisiksi malleiksi (niiden syntyperustasta Schivelbusch 1986, 155–174). Tällä kuvastolla ei enää Suomessa liene sanottavaa käyttöä, toivottavasti. Mutta mielikuvissa käsitys alkoholismista syntinä taikka modernimmin moraalisen paheena, jolla on kohtalonomaisesti määräytyvä synkkä loppu, elää sitkeänä. ”Turmiolan tiet” on yksi kuvastoon liittyvä ikoni (kuvio 3).

Käsitys kehityksestä puumaisesti kasvavana luonnonvälttämättömyytenä, yksinkertaisesta alkumuodosta edistyneempiin ja moninaisempiin, iskostettiin vuosikymmeniä las-

Kuvio 4. Ns. Jellinekin käyrä

ten päähän jo koulussa. Moderni paleontologi Stephen Jay Gould, joka perustellusti hylkää kehityksen puu-, tikapuu- ja kartiomallit, toteaa, että tämä tavattomasti vaikuttanut kuva ei ole lähtöisin edes Darwinilta, vaan se on saksalaisen morfologin Ernst Haeckelin 1860-luvulla esittämä ja standardiksi noussut malli (Gould 1991, 271–275). Vastaava kehityksen kuva on Turmion tiet -ikonissa vain käännetty nurinpäin. Myös rappio etenee puun tapaan, yksinkertaisesta alkumuodosta rönsyileviin paheen oksiin.

Puumalli on kaikessa ”luonnonhistoriallisuudessaan” tavoitteellisen toiminnan mahdollisuuksille täysin vastakohtainen. Silti sillä voisi olla käännteistä käyttöä juuri mahdollisuuksien ja tavoitteiden asettelussa. Kun alkoholismi katkeaa, ”kuritushuoneen” paikalla voisi lukea ”lastenvaunujen työntäminen” tai ”vankilan” kohdalla ”kesämökillä istuminen” jne. Jos ei muuten, niin Iloisen Terapian vuoksi.

Ns. Jellinekin käyrää (kuvio 4) ei sellaisenaan voida panna legendaarisen alkoholitutkijan E. M. Jellinekin tiliin, vaan pikemminkin hänen AA-tietoisien kumppaniensa muuntelun piikkiin. Tämä ikoni on laajassa käytössä ns. Minnesota-mallissa mutta myös muualla. Suomessa Minnesota-malliin perustuvassa myllyhoidossa ikonilla on mitä keskeisin paikka, se on jopa sananmukaisesti huoneentaulu.

Myllyhoidossa ”potilaan” tehtävänä on tunnustaa tai itse asiassa tunnustaa olevansa alenevalla käyrällä ja todeta, että etenevä kehitys on mahdollinen vain tavoittelemalla ylenevän käyräosan mukaista kehitystä aste asteelta. Toisinaan, en tosin myllyhoidon piirissä, olen nähnyt edellä esitetyn ikonin pohjan päätyvän hautakumpuun: joko lähdet seuraamaan ylenevää käyrää tai kuolet, kuuluu näkyvä uhkaus.

AA-ideologiassa Jellinekin alkuperäisen aineiston kokoaminen ja vääntäminen mut-

kalle on sisäisesti ymmärrettävissä. Jo alussa AA:n perustajat ja etenkin "Bill W." (William G. Wilson) olivat vakuuttuneita siitä, että alkoholistin parantuminen voi alkaa vain "pohjalle vajoamisen" väkevästä sisäisestä kokemuksesta tai elämyksestä (ks. Kurtz 1979, 21–34).

Vaikka yksilöllisesti olisi kuinka valmis kokemaan itsensä yhdeksi esimerkiksi absoluuttisesta pohjalle vajoamisesta ja myös uudesta noususta näine tunnusmerkkeineen, ei tästä ikonista ole alkoholismiin yleiseksi malliksi. Todelliset linjat alkavasta juopottelusta alkoholiongelman voittamiseen muodostavat paljon monimutkaisemman käyrästä. Ja jos tällainen käyrästä jotain todistaa niin sen, ettei ihmisen tarvitse käydä millään objektiivisella, tarkoin reititetyllä pohjalla päästäkseen nousuun. Toipuminen voi alkaa miltä tasolta tahansa; toiminnasta ja sen tavoitteellisuudesta on kysymys. Alkoholismi ilmiönä on eräässä mielessä aina samanlainen, mutta sinne tullaan ja sieltä voidaan myös nousta hyvin monenlaisia reittejä pitkin.

KUNTOUTUMINEN ON SUBJEKTIKSI NOUSEMISTA

Teoria ja käytäntö eivät koskaan välity suoraan. Astetta helpompaa voisi olla spesifisen teorian ja spesifisen ammattikäytännön välittäminen keskenään, mutta näin ei välttämättä ole asian laita. Kokemukseni ja näkemykseni mukaan Suomen päihdehuollossa ja sosiaalityössä yleisemminkin "teoreettisuus" ja "käytännöllisyys" ovat usein jopa rannattoman etäällä toisistaan.

Yhtäältä tämä ilmenee yleisenä pluralismina: "kaikki kelpaa, kunhan se toimii", "se toimii, siis se kelpaa". Tämä on usein vain heittäytymistä vallitseviin käytänteisiin tai sitten erilaisilta kursseilta opittujen pikkutekniikoiden sokeaan soveltamiseen. Toisaalta taas saa havaita rankkaa opillista linnoittautumista, oman hoitoideologian ja omien käytänteiden mustasukkaista varjelemista ja aivan pe-

rusteetonta omahyväisyyttä. ("Meillä on parempi ohjelma" -asenteelle on helppo saada vahvistusta unohtamalla hoitotulosten kiistaton monitulkintaisuus tai hakemalla tukea asiakkaiden asenteista, mikä on enemmän kuin helppoa.) Nämä suuntautumiset voivat kulkea myös käsi kädessä, ja ne ovat sekä yhdessä että erikseen osoituksia eräänlaisesta – laitostumisesta.

Näitä sanoja ei seuraa esitys uudeksi suureksi päihdehuollon teoriaksi tai kokonaan uusi terapiamalli. Jos seuraisi, olisin välttänyt kahden edellisen kappaleen kirjoittamista tai virittänyt ne valtavaksi alkukudokseksi, kuten tehdään niin monissa "uusissa" terapiamalleissa, jotka tavan takaa ilmaantuvat markkinoimaan itseään. Horisonttini on verraten matala, intressini suhteellisen suppea. Esitän edellä sanotun pohjalta vain kaksi huomautusta terapiasta ja kuntoutuksesta.

Ensinnäkin hedelmällistä olisi nähdä päihdeongelmaisen ihmisen kuntoutumisreitti tavoitteellisenä oppimistoimintana. Tässä prosessissa subjektina on ja voi olla vain asiakas itse, toimijana, ihmisenä. Tämä ei merkitse "objektin muuttumista subjektiksi"; se on fraasi. Jokainen ihminen on sekä subjekti että objekti. Tässä on kysymys syvästä ja jopa eksistentiaalisesta valinnasta subjektin ja ei-subjektin välillä. Antti Särkelä sanoo osuvasti kirjoittaessaan (1993, 43): "Vaikka voidaan väittää, että asiakas on aina subjekti, niin voidaan myös väittää, että kuntoutuminen merkitsee subjektiksi nousemista sellaisiin toimintoihin, joissa henkilö ei vielä ole subjekti. Kuntoutuksen tehtävänä on luoda toimintaedellytykset tälle uudelle subjektivoitumiselle". Tässä prosessissa ammattiauttajan tehtävänä on vain auttaa, asiakas itse luo omat tavoitteensa ja suurelta osin myös toimintaedellytyksensä.

Laitoshoidossa intensiivikuntoutukseen tulleva asiakas tulisi ottaa vastaan kokonaisuutena ihmisenä, tavoitteellisenä toimijana. Kysymys ei ole ainoastaan juoppouden yleisten piirteiden toteamisesta, vaan sitäkin enemmän kokonaisuutta luovien yleisten ja etenkin

yksilöllisten subjektiuden kokemusten luomisesta. Leontjevillä (1977, 141) on huikea väite, jonka mukaan ”rooli ei ole persoonallisuus, vaan esitys, jonka taakse persoonallisuus kätkeytyy”. Juoppous on ”esitys”, jonka taakse todellinen persoonallisuus kätkeytyy.

Tältä pohjalta voidaan ottaa myös kanta siihen laitoshoidon ammattilaisten usein kiistelemään kysymykseen, pitäisikö kuntoutuksessa keskittyä vain pääkysymykseen, juoppouteen, vai myös tietoisesti ”sivuasioihin”, kuten fyysisen kunnan tavoitteelliseen kohentamiseen, työprojekteihin, vapaa-ajan käyttöön tai vaikkapa ruoanlaittoon. Tässä esitetyn näkemyksen mukaan ei ole ratkaisevaa eroa ”päätehtävän” ja ”aputehtävien” välillä, vaan ne tulisi integroida toisiinsa. Tavoitteellinen oppimistoiminta merkitsee kaikkien asiaankuuluvien todellisten elämäntavoitteiden oppimista ja uudelleenoppimista tulevaisuutta varten.

Niinkin arkinen asia kuin ruoanlaiton oppiminen kustannuslaskennasta aineiden valintaan ja ateriatapahtumaan saakka voi olla periaatteessa uusi kokemus asiakkaalle, jonka ateriointi muulloinkin kuin vain juomisputken aikana saattaa keskittyä makkaralengin ostamiseen tai tonnikalapurkin avaamiseen.

Vapaa-ajan toimintakaan ei ole erillistä harastelua tai puuhastelua, jolla ei ole mitään tekemistä päihdeongelman kanssa – pikemminkin päinvastoin. Rankka juominen ei yleensä ala työssä vaan vapaa-aikana ja jatkuu, kunnes vapaa-aika ja juominen ovat yksi ja sama asia. Jos halutaan pullon tilalle jotain muutakin kuin vain ei-pullo, eivät ”vapaan ajan talous” ja sen suunnittelu ole mitään liitännäisiä, vaan mitä keskeisin osa kokonaisuutta. Eivätkä siinä mielessä vapaa-ajan ongelmat sisällä laitoksessa ole ohi klo 16, jolloin henkilökunta vaeltaa omiin vapaa-ajan toimintoihinsa, vaan silloin ne juuri alkavat.

Samoja lähtökohtia voidaan soveltaa myös avohoidossa. Avohoidossa kontakteissa keskitytään yleensä ensisijaisesti kontaktien välillä tapahtuneeseen juomiseen tai juomatomuuteen, ja muut asiat ovat tämän liitännäisiä.

siä. Vähintäänkin mielenkiintoinen interventio – pysyvänä työskentelymallina – olisi, jos painotus olisi toisinpäin.

Ns. Dovzenkon menetelmässä on yksi hyvin kiintoisa kohta. Hoitoprosessin lopussa asiakas itse asettaa määräajan, johon mennessä hän ei juo ja jolloin järjestetään seuraava tapaaminen (ks. artikkeli ”Dovzenkon menetelmä”, 1990). Tämän tapaamisen aikana ei aluksi – päinvastoin kuin asiakas luonnollisesti olettaa – lainkaan puhuta juomisesta, vaan kaikista muista reaalisesti tapahtuneista asioista ja niihin liittyneistä tavoitteista, toteutuksista ja tuntemuksista, kunnes asiakas itse joutuu tuomaan juomisensa ja juomatomuutensa peliin.

Tällaisella metodilla voitaisiin avohoidossa saada aikaan todella yllättävä ja positiivinen interventiovaikutus. Tämä ehdotus on enemmän kuin vain ajatusleikki.

Joka tapauksessa: Kokonaiskuntoutuksen ideana voisi pitää *tavoitteiden toiminnallistamista ja toimintojen tavoitteellistamista*. Tavoitteiden toiminnallistuminen turhien haaveiden sijaan, toimintojen tavoitteellistuminen pelkän puuhastelun sijaan. Tässä ensimmäinen päihdehuoltoa koskeva huomautus.

JUOPPOKULTTUURIN PAKOTTAVUUS

Toinen huomautus, tai ehkä pikemmin väittäjä, liittyy juoppokulttuuriin. Varsin yleisesti ja käsittääkseni oikein suomalaisten alkoholin käytön erityispiirteenä pidetään humalahakuisuutta. Tähän voidaan mielestäni liittää toinen erityispiirre: *juomisen kytkeytyminen juoppokulttuuriin* – sitä suuremmissa määrin, mitä kroonisemmasta alkoholin käytöstä on kysymys ja mitä suuremmissa määrin juoppous liittyy yhteiskunnalliseen syrjäytymiseen. Varsin ratkaisevassa mitassa sekä avohoito että laitoshuolto keskittyvät ihmisen oman alkoholismien purkamiseen ikään kuin vain yksilökohtaisena pelastustapahtumana. Mutta miten purkaa juopon siteet juoppokulttuuriin? Jos asiakas on siviilissä ollessaan vah-

vasti kiinnittynyt juoppokulttuuriin, nämä siteet palaavat hoidon jälkeen vähintäänkin näkymättöminä takaisin – etenkin, jos muita siteitä ei ole tai jos ne ovat heikkoja.

Kuten sanottu juoppokulttuurin pakottavuus kasvaa alkoholin käytön kroonisuuden ja sosiaalisen syrjäytymisen myötä. Olen tehnyt kolmen vuoden työrupeaman Tervalammen kartanon kuntoutuskeskuksessa. Tämän laitoksen asiakaskunta edustaa edelleen vahvasti juuri tällaista kroonistunutta segmenttiä, vaikka vuodesta 1990 alkaen asiakaskunnan rakenne on osin muuttunut uusien, kuntouttavien osastojen luomisen myötä. Tervalammen kartanon vuoden 1993 asiakaskunnasta voidaan poimia muutama asiakkaiden elämäntilannetta kuvaava tilastotieto (635 asiakasta; uusinnat poistettuina, eläkeläisosasto poisluettuna):

- siviilissäädyltään 40 % asiakkaista oli eronneita ja toiset 40 % ilmoittautui naimattomiksi;

- vailla vakinaista asuntoa oli lähes 50 %;

- toimeentuloltaan vain 5 % kuului palkkatyön piiriin, eikä tämä johdu yksinomaan nykyisestä joukkotyöttömyydestä, sillä pitkäaikaisten työsuhteiden vähyys näkyy pitemmänkin aikavälin arvioissa.

Nämä koruttomat tunnusluvut kertovat asiakkaiden tavanomaisten sosiaalisten siteiden vähyydestä ja puutteesta. Aniharvoja erakkojuoppoja tuli vastaan Tervalammella, valtaosa oli sosiaalisia juoppoja, mikä tässä tarkoittaa nimenomaan juoppokulttuuriin ajautumista, hakeutumista ja kiinnittymistä. Tässä kulttuurissa muodostuivat hallitsevat sosiaaliset siteet.

Juoppokulttuuri on vahvasti emergentti. Se on samantyyppinen, tapahtuipa juominen kapakassa, asunnoissa, puistoissa tai rannalla – sama ”barokkiooppera” kaikkialla. Juoppokulttuuri on kaikkea muuta kuin iloisten juomaveikkojen seura. Se on hyvin ahdistava, kylmä ja autoritaarinen. Yhdistävä tekijä ja toiminnan tavoite on rahan ja viinan hankinta ja viinan raskas kuluttaminen. Sisäisestä solidaarisuudesta tuskin kannattaa puhua, tar-

peen vaatiessa sen yli käyvät lähes aina toisen hyväksikäyttö, pettäminen ja kavaltaminen. Läsnä ovat epäluulot todellista tai kuviteltua ”vasikointia” ja ”ohareiden tekemistä” kohtaan, välinpitämätön ”olenko minä veljeni vartija” -asenne. Edes muistoissa juoppokulttuuri ei kultaannu siten kuin vaikkapa armeijassaolo niin usein kultaantuu. Juoppokulttuuri on monessa suhteessa aivan oma viitekulttuurinsa. Jos sille hakee vastinetta, niin viime kädessä ja äärimmillään se vertautuu lähinnä vankiloiden asiakaskulttuuriin.

Tekemissäni yksilö- ja ryhmäkohtaisissa retkahdusanalyyseissa suurimpina uhkina ja kiusauksina nousivat esiin jatkuvasti sellaiset kuin kutsu tai joutuminen kapakkaan, taikka vanhaan juomaseuraan tai tuttuun, juovaan kaveripiiriin – ja ikään kuin saman asian kääntöpuolena pelko vapaa-ajan tyhyydestä. Tämä kaikki osoittaa juoppokulttuurin pakottavaa olemassaoloa.

Päihdehuollossa kulkee hieman erilaisina versioina sanonta: ”Missä näet kovan juopon raitistumisen, siellä on mukana AA, hengellinen herätys tai tulinen rakastuminen.” Sanonta on kaikkea muuta kuin fraasi, sillä sehän kertoo juuri juoppokulttuurin vaihtamisesta täysin toisenlaiseen elämämpiiriin.

Kun Tervalammen kartanoon loppuvuodesta 1989 perustettiin uusi kuntoutusosasto, joutuin työtovereitteni kanssa pohtimaan, kumpi on parempi, juomishistorialtaan ja sosiaaliselta taustaltaan homogeeninen vai heterogeeninen ryhmä? Yritin lueskella kirjallisuutta, listata kummankin vaihtoehdon mahdollisia hyviä ja huonoja puolia jne. pääsemättä mihinkään järkevään lopputulokseen. Mutta kokemus toi hyvin pian mukanaan tuloksen, joka oli täysin yksiselitteinen: mitä heterogeenisempi ryhmä, sitä parempi!

Tulos on jälkepäin hyvinkin ymmärrettävä. Ryhmässä, jossa on ensikertalaisia ja laitoselämää kokeneita, verraten vähän ja hyvinkin paljon juoneita, Alkon tuotteiden ja korvikkeiden käyttäjiä, nuoria ja vanhoja, työssä olevia ja työttömiä, syntyy kokemusten ja mielipiteiden vaihtoa, iltamyöhään kestävä vire-

ytä, keskinäistä tukemista, oma huumori jne.

Tilanne on aivan toinen homogeenisessa ryhmässä. Jos laitoksessa toimii sanokaamme Hakaniemen jengistä muodostunut ryhmä, se yleensä tahtoo uusintaa Hakaniemen juoppokulttuurin tai sen voimattoman negaation. Aivan samoin ”sivistyneiden juoppojen” ryhmä saattaa helposti muodostaa oman suljetun, muita parempien yhteisönsä, sillä juoppo-

kulttuuriin kuuluvat yleensä ankarat jaottelut ”meihin” ja ”meitä vielä huonompiin”, ja ne koskevat kaikkia sosiaalisia tasoja.

Kannattaisiko siis sekä laitos- että avohoidossa ja niiden ohikin pyrkiä rakentamaan heterogeenisiä pariryhmiä, kolmikkoja, nelikkoja ja tähtiä? Ne olisivat eräänlaisia kollektiivisia subjekteja pyrittäessä voittamaan juoppokulttuurin emergenttejä pakoja.

KIRJALLISUUS

”Dovzenkon menetelmä.” Artikkelit KDRL:n vuosikirjassa 1990, lyhennelmä Trezvost i kultura -lehdessä 6, 1989

Gould, S. J.: Ihmeellinen elämä. Helsinki: Art House, 1991

Joas, H.: G. H. Mead: A contemporary re-examination of his thought. Cambridge, Massachusetts: Polity Press, 1985

Koski-Jännes, Anja: Alcohol addiction and self-regulation. The Finnish Foundation for Alcohol Studies, Vol. 41. Helsinki 1992

Kurtz, E.: Not-God: A history of Alcoholics Anonymous. Center City, Minnesota: Hazelden, 1979

Leontjev, A. N.: Toiminta, tietoisuus, persoonallisuus. Helsinki: Kansankulttuuri, 1977

Linna, V.: Täällä Pohjantähden alla, I osa. Hel-

sinki: WSOY, 1965

Marlatt, G. A.: Relapse prevention: Theoretical rationale and overview of the model. In: Marlatt, G. A. & Gordon, Judith R. (eds.): Relapse prevention. New York: The Guildford Press, 1985

Ryle, A.: Psychotherapy. London: Academic Press, 1982

Schivelbusch, W.: Nautintoaineiden kulttuurihistoria. Helsinki: Otava, 1986

Särkelä, A.: Sosiaalityön asiakas subjektina ja ei-subjektina. Helsingin yliopiston Lahden tutkimus- ja koulutuskeskus, Täydennyskoulutusjulkaisuja 7, s.l. 1993

Weckroth, K.: Mustavalkoista sosiaalipsykologiaa. Helsinki: Hanki ja jää, 1992

Virtanen, M.: Änkyrä, tuiske, huppeli. Muuttuva suomalainen humala. Helsinki: WSOY, 1982.

ENGLISH SUMMARY

Seppo Toiviainen: Action Theory and the alcoholism trap (Toiminnan teoria ja alkoholismin ansa)

The article attempts to show that Action Theory is still important and productive. The theory, promoted chiefly by A. N. Leontyev and the so-called cultural history school, was first introduced into Finland some 20 years ago.

The theory enables a different approach to the old question about the causes of alcoholism. Few things have been written about so much or had so many theories expounded for them as the causes of alcoholism. The question, though, is usually addressed wrongly. In fact there are no external causes of alcoholism: it is an 'emergent' (emerging, advancing) concept.

To justify this view, the article begins with a discussion of two essential aspects of Action Theory: the purposefulness of the action, its beginnings and progress, in terms of the objectives; and the nature of the action itself as self-producing and feeding (emerging). The original causes for the action give rise to a set of consequences, forms and constructions, which can no longer be returned to the original causes.

On the basis of these features, alcoholism can be understood as a kind of active trap, whose nature is compared in the article to established alcoholism models and iconographies (family-tree model; self-destruction model, Jellinek curve). Finally, with the help of a few examples, some thought is given to what kind of challenges the trap model presents for the care of alcohol and drug abuse victims.

KEY WORDS:

Alcoholism, dependence, motivation, rehabilitation